

PRILOG KULTURNOJ ISTORIJI PLJEVALJSKOG KRAJA

O NAUČNOJ, KULTURNOJ I PREPISIVAČKOJ DJELATNOSTI PLJEVLJAKA NA ORIJENTALNIM JEZICIMA U VRIJEME OSMANSKÉ UPRAVE

Dolaskom osmanske vojske i uspostavljanjem sultanove vlasti u pljevaljskom kraju 1465. godine, dolazi do znatne promjene u društvenim, privrednim i kulturnim djelatnostima. Mnogi starosjedioci koji su prešli na islam, nastavili su da se i dalje bave poslovima koje su i do tada obavljali: zanatstvom, trgovinom, zemljoradnjom i stočarstvom. Među njima je bilo pojedinaца koji su prihvatanjem nove vjere pokazivali veće interesovanje za njeno proučavanje. Da bi bolje shvatili teološke rasprave koje su pisane na arapskom, turskom i perzijskom, bilo je neophodno poznavanje tih jezika. Potrebno znanje su jedino imali obrazovani ljudi - ulema. To su prije svega bile kadije, naibi, profesori medresa, vjerski službenici džamija, vakufa i drugih ustanova.¹⁾ Obrazovnih ljudi je bilo i među zanatlijama, trgovcima i spahijama. Bilo je pojedinaca koji su se isticali ne samo stečenim znanjem nego su i sami doprinosili daljem naučnom i kulturnom uzdizanju disciplina kojima su se bavili. Brojni su bili učeni ljudi koji su se bavili izučavanjem Kur'ana i hadisa, književnom djelatnošću, izučavanjem naučnih disciplina iz društvenih i prirodnih nauka, te pisanjem ljetopisa. Naročito su bili brojni prepisivači. Strpljivim radom uspjeli su ne samo sačuvati od zaborava mnoga značajna djela iz svih naučnih disciplina nego su ih ličnim komentarima još više osmislili. O svemu tome je naša naučna i kulturna javnost djelimično obaviještena. Knjige dr Safvet-bega Bašagića,²⁾ Mehmeda Handžića,³⁾ dr Hazima Šabanovića,⁴⁾ dr Muhameda Ždralovića,⁵⁾ dr Lamije Hadžiosmanović

1) Milan Vasić, Gradovi pod turskom vlašću, Istorija Crne Gore, od početka XVI do kraja XVIII vijeka, knjiga treća, tom prvi, Titograd 1975, 598 (dalje: M. Vasić, Gradovi)

2) Dr Safvet beg Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti i Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini, Sarajevo 1986.

3) Mehmed Handžić, Književni rad bosansko - hercegovačkih Muslimana, Sarajevo 1934.

4) Dr Hazim Šabanović, Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, Sarajevo 1973. (dalje: H. Šabanović, Književnost Muslimana)

5) Muhamed Ždralović, Bosansko - hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima, knj. I, II, Sarajevo 1988. (dalje: M. Ždralović, Bosansko - hercegovački prepisivači)

i Saliha Trake,⁶⁾ dr Fehima Nametka⁷⁾ i mnogih drugih, pomogle su nam da se upoznamo sa velikim brojem ljudi iz naših zemalja, koje su bile pod osmanskom vlašću, a stvarali su na orijentalnim jezicima. Dosadašnji rezultati rada upućuju istraživače na još intenzivnije izučavanje onovremene intelektualnosti. Taj posao će se uspješnije obraditi, ako se pokloni dužna pažnja proučavanjima kulturne istorije ljudi iz krajeva gdje su ti stvaraoci rođeni i gdje su im nastala najznačajnija djela po kojima su postali poznati.

Najveći dio obrazovanih ljudi - uleme je po svome pozivu i djelatnosti živjelo u većim urbanim sredinama - gradovima. Tu su i nastala njihova najpoznatija djela, komentari i prepisi. Tako je bilo i u Bosanskom ejaletu. Među većim i poznatijim mjestima ove osmanske provincije su, od druge polovine XVI stoljeća i Pljevlja. Značaj ovog mjesta, koje se od uspostavljanja osmanske uprave službeno zvalo Tašlidža, je još veće od 1576. godine. Tada postaje sjedište hercegovačkih sandžakbegova⁸⁾ To je uticalo na dolazak većeg broja administrativnog osoblja, te ekonomsko jačanje pljevaljskog kraja. Sve je to podstaklo brži urbani razvitak grada sa kojim se uvećava i broj stanovnika. Zbog posla i drugih obaveza iz mnogih mjesta dolaze pojedinci i cijele porodice. Sa sobom donose nove običaje i navike, ali prihvataju i novi način života sredine u koju su se doselili. Njihovi potomci, koji su se rodili u Pljevljima, u narednim decenijama postaju poznate ličnosti u javnom i kulturnom životu.

Prva poznata osoba porijeklom iz Pljevalja koja se bavila kulturnom djelatnosti bio je Tašlidžali Dukāgin - zāde Jahja. O porijeklu ovog čuvenog pjesnika Osmanskog Carstva iz druge polovine XVI stoljeća postoje dvije verzije. Po jednoj, navodi se da je albanskog porijekla, ali da se rodio u Pljevljima. Zbog toga su ga i prozvali Pljevljakom (Tašlicali).⁹⁾ Druga je verzija da pjesnik Jahja nema nikakve veze sa Pljevljima, kao rodnim mjestom.¹⁰⁾ Dalji životni put, o kome pišu njegovi biografi, je bez ikakvih osporavanja. Zna se da je započeo službu kao janjičar, a kasnije je postao konjanik. Zatim je bio upravitelj pet vakufa, što mu je omogućilo veća materijalna primanja. Njegovo ime postaje poznato široj kulturnoj javnosti tek sa tuž-

6) Dr Lamija Hadžiosmanović - Salih Trako, Tragom poezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku, Sarajevo 1985.

7) Dr Fehim Nametak, Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku, Sarajevo 1989.

8) Toma Popović, Kad je sedište hercegovačkog sandžaka premešteno iz Foče u Pljevlja, Prilozi za orijentalnu filologiju, X - XI / 1960 - 61., Sarajevo 1961, 270

9) M. Vasić, Gradovi, 598/9; Smail Balić, Kultura Bošnjaka, Muslimanska komponenta, Wien 1973, 65

10) Dušanka Bojanić, Jadar u XVI i XVII veku, iz knjige „Jadar u prošlosti“, Liznica 1985, 129 (dalje: D. Bojanić, Jadar)

balicom koju je spjevao povodom ubistva princa Mustafe, 6. oktobra 1553. godine.¹¹⁾ S pravom ukazujući na Rustem-pašu, velikog vezira Carstva, kao na jednog od glavnih vinovnika ubistva princa Mustafe, uticao je na širu javnost da ovaj velikodostojnik postane nepopularna ličnost. Kada se septembra 1555. godine uz pomoć svojih pristalica Rustem-paša ponovo vratio na položaj velikog vezira, preduzeo je mjere osvete prema svima koji su ga prije nepune dvije godine udaljile sa Porte. Među njima je bio i pjesnik Jahja-beg. Sa prijedlogom da se ubije ovaj poznati pjesnik, nije se složio sultan Sulejman Zakonodavac i šalje ga u zvornički sandžak gdje je udaljivši ga iz prijestonice dobio ziamet sa godišnjim prihodom od 30.000 akči.¹²⁾ Povinujući se donesenoj odluci, Jahja-beg dolazi na dodijeljeni mu posjed. Tu provodi posljednje godine života i u dubokoj starosti umire 1582. godine. Predpostavlja se da je sahranjen u Loznici.¹²⁾ Pored tužbalice posvećene princu Mustafi, napisao je i Gendžine - i rāz (Gencine-i rāz), mesnevi djelo „religioznog i zabavno-didaktičkog karaktera koja sa još četiri djela čini pjesnikovu ham-su.“¹⁴⁾ Takođe mu je ostao sačuvan i kompletan divan.¹⁵⁾

Već u prvim decenijama XVII stoljeća se susrećemo sa još jednim zaljubljenikom u nauku. To je Husein, sin Osmana Tašlidžaka. On je 1617. godine prepisao Komentar gramatike arapskog jezika (Šarḥ marāḥ al-arwāḥ) od Ahmeda Dunquza.¹⁶⁾ Sredinom XVII stoljeća, prepisivač Redžep je prepisao Djelo iz morfologije arapskog jezika (Al-muqaddima fī-t-tašrīf) od ‘Izzuddīna Abdulwahhāba b. Ibrāhīma b. Abdulwahhāba az-Zunfānī. U naučnim krugovima je ovo djelo poznatije pod poluparnim imenom autora kao Kitāb ‘izzi, a prepisano je 1658. godine.¹⁷⁾

U vrijeme ovog prepisa Pljevlja su imala tri mekteba (osnovne škole), dvije medrese (srednje škole), te dvije tekije u kojima su pored derviša okupljali se i obrazovaniji mještani. O tome piše i Evlija Čelebi u svom poznatom djelu Putopis jer je 1660. godine prolazio kroz ovaj kraj.¹⁸⁾ Iako ne navodi imena medresa, na osnovu izvora iz drugih sredina poznati su njihovi

11) Radovan Samardžić, Sulejman i Rokselana, Beograd 1976, 663.

12) D. Bojanić, Jadar, 129

13) isto, 130

14) isto, 129

15) isto, 129

16) M. Ždralović, Bosansko - hercegovački prepisivači, knj. II, br. 172, 40/1. Navedeni prepis do paljenja Orijentalnog instituta u Sarajevu maja 1992. godine nalazio se u ovoj znanstvenoj ustanovi zaveden pod brojem 372. To isto se odnose i na sve druge rukopise koji se navode u ovom radu, a bili su u Orijentalnom institutu.

17) isto, br. 417, 77. I ovaj rukopis je bio zaveden pod brojem 1164/1

18) Evlija Čelebi, Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama, Prevod, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo 1967, 394

nazivi. To su: medresa Osman-paše i medresa uz džamiju Husein-paše.¹⁹⁾ Navedeni broj osnovnih i srednjih škola sam po sebi govori da je ovo mjesto sredinom XVII stoljeća imalo dosta obrazovanih ljudi. Zbog toga i ne iznenađuje podatak da u narednim decenijama susrećemo još više ljudi koji se bave ne samo prepisivačkom djelatnosti nego i izvornim naučnim radom. Među zaljubljenicima nauke iz ovog grada, krajem XVII stoljeća bio je i Abdulah, sin Hadži Mustafe. On je 1692. godine prepisao Kratko djelo o teoriji hadisa s komentarom (Nuzha an-nazar-šarḥ nuḥba al fikr) od Šihābuddina Aḥmada b. Alī b. Haqala al Asqalānija.²⁰⁾ Isti je prepisivač u periodu od 1692. do 1701. godine prepisao djelo Ḥusayna 'Išba'ī as-Sarāyī Farā'id li taḥqīq ma'ānī al-isti'āra (Rasprava o metafori).²¹⁾ Rad se odnosi na arapsku stilistiku.

I drugi obrazovani ljudi iz Pljevalja su se tih godina bavili proučavanjem djela koja se odnose na stilistiku. U želji da što bolje prouče ovu naučnu disciplinu, čitali su djela poznatih autora, a neke rasprave su i prepisivali. Vjerovatno da je tada i nastao prepis šest djela iz stilistike, a to su:

1. Kraća rasprava o etimologiji riječi u arapskom jeziku (Šarḥ ar-risāla al-'adudiyya fi'l-wad') od 'Alīja Qušqīja
2. Rasprava o etimologiji riječi (Ar-risāla al-wad'iyya al-adudiyya) od 'Aduddīna 'Abdurrahmāna b. Aḥmada al-Iḡī:
3. Komentar rasprave o upotrebi riječi u prenesenom značenju koju je napisao Abu Lays Samarkandi (Farā'id al-fawā'id li-taḥqīq ma'ānī al-isti'āra) od Ḥusayna al-'Isba'ī as-Sarāyīja:
4. Komentar rasprave o upotrebi riječi u prenesenom značenju (Šarḥ 'alā risāla al-isti'āra) od 'Isamuddīna Ibrāhīma b. Muḥammada b. 'Arabšaha al-Isfarā'inija:
5. Rasprava o tumačenju riječi „istiaze“ i „besmele“. (Riyād aṭ-ṭalībīn fi šarḥ al-isti'āda wa' l-basmala) od Ćalāluddīna as-Suyūyja: (dogmatika).
6. Glosa na Isamudinov komentar Samarkandijeve rasprave o metonimiji (Hāšiya 'alā šarḥ 'Išāmuddīn li risāla as-Samarqandī fi' l-isti'āra) od

19) Hajrudin Ćuric, Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine, Sarajevo 1983, 108; Madžida Bećirbegović, Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini, Prilozi za orijentalnu filologiju, XX - XXI, 1970 - 71, Sarajevo 1974, 283

20) M. Ždralović, Bosansko - hercegovački prepisivači, knj. II br. 570, 100. Navedeni rukopis nalazi se u Gazi Husrevbegovoj biblioteci pod rednim brojem 338/1

21) isto, knj. I, 199/200. Rukopis se nalazi u Gazi Husrevbegovoj biblioteci pod rednim brojem 590.

Ismā'il b. Sinān as-Siwāsī. U odnosu na druge rukopise, za ove se ne zna godina prepisa.²²⁾

Krajem XVII i početkom XVIII stoljeća pažnju pljevaljskih prepisivača su privlačila i djela iz šerijatskog prava. Već 1697. godine se susrećemo sa prepisom Šerijatske decizije (Al-fatāwā al-'adliyya) od Rasūla b. Sāliha Aydinija. Ovu pravu raspravu je prepisao Abdurahman, sin Ahmedova.²³⁾ Tri godine kasnije susrećemo se sa još dva prepisana djela iz šerijatskog prava. Abdulfetah, sin šejh Muhameda je prepisao:

1. Knjiga kazni i odluka (Kitāb al-ḥudūd wa' l-aḥkām) od Alija b. Mağduddī aš-Šahwardija al Bistramija i

2. Djelo o postupku šerijatskog suda u slučajevima kontradiktornih dokaza (Malġa' al-quddāt 'inda ta'āruḍ al-Bayyināt) od Ganama b. Muḥammadaal-Bagdādija.²⁴⁾

U Pljevljima je 1701. godine Abdulah, sin Hadži Mustafe, prepisao: Tablavijev spjev o metonimiji s komentarom (Manzūma aṭ-Ṭablawī fī'l - isti'āra wa šarḥuha) od Manšūra Sibta Nāsiruddīna at-Tablawī. Navedeni rad se odnosi na stilistiku.²⁵⁾ U naredne tri decenije XVIII stoljeća ne nailazimo ni na kakvo djelo niti prepis poznatih rasprava koji su nastali u Pljevljima. Tek 1733. godine Husein Emin, sin mula Zekerijaha je prepisao Udžbenik, komentar djela iz šerijatskog prava (Wiqāya ar-riwāya fī maṭā'il al-hidāya) od Burḥanuddīna Šadra aš-Šarīja.²⁶⁾ Već sljedeće 1734. godine Jahja, sin Ibrahimov iz Tašlidže, prepisao je takođe još jedno djelo iz šerijatskog prava: Zbornik fetvi i zbirka zakona sultana Sulejmana zajedno s fetvama (Fetāvā/ma'rūdat/ i kânûnnāme/ od Aḥmad b. Muḥammad al-Imâdi, Abu Su'uda. Za razliku od svih do sada navedenih prepisa koji su pisani na arapskom, ovaj je napisan na turskom jeziku.²⁷⁾ Sljedeći prepis na koji nailazimo da je prepisan u Pljevljima je 1765. godine. Od nepoznatog autora Ahmed, sin Mustafe, je prepisao Djelo o nasljednom pravu (Al-farâ'id).²⁸⁾ Petnaest godina kasnije nailazimo na prepis Komentar djela iz stilistike i retorike (Šarḥ talḥîs al-miftâḥ fī' l-ma'ânî wa' l-bayân) od Sa'duddīn at-Taftazânija.

22) isto, knj. II, br. 572 do 577, 100/1. Navedeni prepisi se takođe nalaze u Gazi Husrevbegovoj biblioteci pod signaturom 388/2-8.

23) isto, knj. II, br. 583, 102. Ovaj prepis nalazi se u Orijentalnoj zbirci Hrvatske znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod signaturom 1013.

24) isto, knj. II, br. 587 i 588, 102/3. Prvi navedeni prepis nalazio se u Orijentalnom institutu i registriran je pod brojem 741/2, a drugi se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Kairu pod brojem 46.

25) isto, knj. II, br. 571, 100. Navedeni prepis nalazi se u Gazi Husrevbegovoj biblioteci pod rednim brojem 388/6.

26) isto, knj. II, br. 805, 133/4. Ovaj prepis nalazio se u Orijentalnom institutu u Sarajevu i bio zaveden pod signaturom 1933.

27) isto, knj. II, br. 811, 134/5. Isto kao i u prethodnoj napomeni, pod signaturom 1039.

28) isto, knj. II, br. 1238, 193. Isto kao i u prethodnim napomenama pod signaturom 4354.

Spomenuti komentar je prepisao Mustafa, sin Osmanov.²⁹⁾ U Orijentalnom institutu u Sarajevu se nalazio prepis Priručnik iz šerijatskog prava (Multaqâ al-abḥur) od Ibrâhîma al-Ḥalabîja. Spomenuto djelo je 1794. godine prepisao Ali, sin Salih Temima iz Tašlidže.³⁰⁾ I u narednom XIX stoljeću među obrazovanijim ljudima je bilo pojedinaca koji su se bavili naučnim i kulturnim radom i prepisivačkom djelatnosti. Pored mještana, bilo je i ljudi koji su obavljajući službu u Pljevljima napisali i neka svoja djela. Među takvima je i Salih Sidki Čehajić - Mahmudkadić. Ovaj rođeni Sarajlija je početkom XIX stoljeća bio kadija u pljevaljskom kadiluku. Tu je 1805. godine napisao Zbirku zvaničnih pisama i dokumenata (Māğmū'a - i Şālih Şidki Mūnşa'ât).³¹⁾ U navedenoj Zbirci se nalazu više podataka koji se odnose na pljevaljski kadiluk.

U narednim decenijama se ne susrećemo ni sa jednim imenom koje se bavilo naučnim radom ili prepisivačkom djelatnosti. Tek u drugoj polovini XIX stoljeća, tačnije u zadnjim decenijama toga vijeka se spominje hadži Hilmi Tašlidžak, poznatiji pod nadimkom Hilmi-baba. Zna se da je rođen u Pljevljima, ali kao i mnoge druge, životni put ga je odveo daleko od rodnog mjesta, u Medinu. Među savremenici je uživao ugled obrazovane osobe rezervisane na reformne mjere koje su preduzimali vladari Osmanskog Carstva. To je i bio povod pisanju njegovih rasprava u vezi sa stavom Porte prema hrišćanskom stanovništvu, njihovom pravu i obavezama. Do sada se zna za dva sačuvana rukopisa: a) Medžlisi Bosnevie (Maḫālis-i Bosnaw-iyya), djelo koje je napisano u Medini na arapskom jeziku 12. III 1898. godine (19. ševvala 1315.)³²⁾ i b) Risāla fī siyāsea³³⁾ Do sada nisam uspio prikupiti nešto više podataka o ovoj obrazovanoj i kontroverznoj osobi porijeklom iz Pljevalja.

Pored poznatih ličnosti i njihovih djela, od kojih se najveći broj prijepisa nalaze u Orijentalnom institutu i Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, dalja istraživanja starih orijentalnih rukopisa pohranjenih u bogatim arhivama i bibliotekama Istanbula, Kaira, Bagdada, zatim Beča, Venecije i drugih većih naučnih centra, doprinijeće još većoj spoznaji naučne, kulturne i prepisivačke djelatnosti svih onih koji su stvarali na orijentalnim jezicima u vremenu osmanske uprave u ovim krajevima.

29) isto, knj. II, br. 1395, 215. Sve kao i u prethodnim napomenama pod signaturom 1500.

30) isto, knj. II, br. 1505, 233. Signatura 3281.

31) H. Šabanović, Književnost Muslimana, 553/4. Navedeni rukopis nalazi se u Gazi Husrevbegovoj biblioteci pod signaturom 193.

32) isto, 694. Navedeni rukopis se čuva u Sulejmanija biblioteci u Istanbulu, fond Ibrahim ef. Zaveden pod brojem 517.

33) Isto kao i u prethodnoj napomeni i istom fondu. Na ovog intelektualca porijeklom iz Pljevlja ukazao mi je i šire podatke dao sada već rahmetli prof. dr Ismet Kasumović.

ON SCIENTIFIC, CULTURAL AND TRANSCRIBAL ACTIVITIES OF THE PLJEVLJAKS IN ORIENTAL LANGUAGES IN THE TIMES OF THE OTTOMAN RULE

The scientific, cultural and transcribal activities of people who wrote in Oriental languages (Arabic, Persian and Turkish) have been partially studied. Thus the results of studies regarding those authors and their work indicate that researchers should intensify studies of the intellectuals of that period. These studies would be completed even more successfully if the authors could be studied according to the places of their birth, and if the places, where famous works were written, were also studied. That is the reason why this paper discusses Pljevlja as one of the more significant cities of the Bosnian eyalet, in which scientists and writers lived.

In this city, which became the seat of Herzegovina sanjak-beys in 1576, the tradition of studies of several scientific disciplines was present. Therefore, several scientific works from various disciplines were written or translated in Pljevlja. Thirteen persons who lived in Pljevlja are mentioned in the period from the middle of the XVIth century to the end of the XIXth century as those active in the fields of science, culture and as transcribers. This paper mentions twenty four works from that period and nineteen of these works were transcripts. The majority of these works and transcripts are kept now in the Gazi Husrev-bey's Library and the Institute of Oriental Studies in Sarajevo. That is only a part of the manuscripts known to the wider scientific and cultural public. Probably a larger number of these works are still kept in larger libraries and archives, both in the country and abroad, and will probably one day become known and accessible to a wider circle of interested people.

